

”שלושה בנים היו לאברהם”

יצחק וישמעאל בשירה המודרנית וסוגיית הישראליות בימינו – עיון
בשיריהם של יצחק למדן, יהודה עמיחי וחווה פנחס-כהן

רחל עופר

בשירה העברית החדשה באה לידי ביטוי הקבלה בין עקדת יצחק ובין שילוח ישמעאל למדבר, מאורע שקדם לעקדת יצחק, ואשר נתפס גם הוא כמעין סיפור עקדה; בין שתי הפרשיות המקראיות יש מקבילות ענייניות ולשוניות רבות ובלטות.¹ בשירים מודרניים הנוגעים לשאלת הקיום היהודי בארץ ישראל נתפסים שני האירועים האלה כחלק מחוויה מכוונת המשותפת לעם היהודי ולבני ישמעאל. משוררים שונים נתנו לבם לדמיון שבין שני האירועים, ביטאוהו בשיריהם, ופירשו באמצעותו את אירועי זמנם.

דמויות מקראיות רבות עומדות במרכזם של שירים מודרניים, ובאמצעותן מביעים המשוררים השונים הן את רגשותיהם האישיים והן את השקפת עולמם האידאולוגית. באמצעות הדמויות המקראיות ניסו משוררים לפרש את עצמם ואת חייהם; ובאמצעות דמויותיהם של יצחק וישמעאל והסיטואציות המקראיות הקשורות בהם הביעו את פרשנותם למושג ”ישראליות”.

נדגים את השימוש בדמויותיהם של יצחק וישמעאל כפי שהוא משתקף בשירי עקדה של שלושה משוררים שנושא העקדה מרכזי ביצירתם: יצחק למדן, יהודה עמיחי וחווה פנחס-כהן. השירים נכתבו מראשית שנות העשרים של המאה העשרים ועד סוף שנות התשעים. נתמקד בשיר עקדה מרכזי של כל אחד מהמשוררים המקשר בין יצחק וישמעאל, ונרמזו לשירי עקדה נוספים.

1 עמד עליהן אוריאל סימון, ”גירוש ישמעאל – העקדה שקדמה לעקדת יצחק”, בקש שלום וררפהו: שאלות השעה באור המקרא – המקרא באור שאלות השעה, ירושלים 2002, עמ' 54-57.

עקדת יצחק וישמעאל בשיר של יצחק למדן

נפתח בשירו של המשורר יצחק למדן, המזדהה ברכים משיריו עם יצחק המקראי.² בדומה למשוררים נוספים, חש המשורר קשר מיוחד לדמות המקראית ששמה כשמו. את הפואמה "מסדה" כתב למדן לאחר עלייתו ארצה בתחילת שנות העשרים. היצירה נותנת ביטוי לרחשי הלב של בני העלייה השנייה והעלייה השלישית שעלו מרוסיה. המשורר מתאר את הסבל שהיה מנת חלקם של החלוצים ואת מאבקם העיקש על קיום החיים בארץ ישראל. הפואמה נותנת ביטוי לאמונתם, לחזונם וללבטחים הקשים. לא במקרה יצק המשורר את הגיגיו לתוך התכנית של מיתוס מצדה. מצדה סימלה את הגבורה העברית הקדומה, ולוחמיה, שהעדיפו ליפול על חרבם ולא ליפול בידי אויביהם, היו מושא להערצה. קשיי האקלים המזרח תיכוני מתוארים בפואמה בהרחבה. מזווית ראייתו של המשורר, שבא מאירופה הסגורית, היתה השמש המדברית היוקדת חוויה קשה שחווה. בפרק שכותרתו "בחמסין", מתאר המשורר, שהשרב היכה, כיצד הוא מנסה למצוא מרגוע "תחת אחד השיחים". לפתע עולים במוחו זכרונות ילדות "קריים" ומעלים לפניו את יערות אוקראינה, את הנהר בעיירה ואת סירת הצעצוע השטה בו. אולם למרות קשיי האקלים והסבל, מעדיף המשורר את הקיום הצחיח, הארץ ישראלי, על פני הנועם שבקיריות הגלותית, ומתנער ממראות העבר: "עזובני, מראות תמול! מה שָׁתָם עלי?". הוא פונה אל השמש הלוהטת הקופחת על ראשו ומצווה עליה ליישב ולעקור את נוף הילדות מנפשו. בהקשר זה נזכר המשורר בסיפור אחר המתרחש אף הוא "תחת אחד השיחים", סיפור גירוש הגר וישמעאל:³

וְלָמָּה בְּכַתָּה הָגֵר עַל יִשְׁמָעֵאל כִּי צָמָא
וַיְקַלּוּ מִחַמַּת מַיִם?
לֹא לָהּ הָיָה לְבָכּוֹת –
גָּדַל יִשְׁמָעֵאל וְהוּא פָּרָא לְמֹד־מְדָבָר,
עַל מִרְחָקִים רַבִּים עָתָה קָשְׁתוּ תְּאִים
וַיִּכְבַּד־מְזֻמּוֹת עַל דְּבָשׁוֹת גְּמֻלְיוֹ יִתְנוּעֵצַ וַיִּרֶן –
אִי שָׁרָה כִּי תִבְדָּךְ לְבָנָה יִצְחָק

2 הלל יוס טוען כי "נושא העקדה מוצא את ביטויו בשירת למדן, החל מזיקת שיתוף השם יצחק" – ראו "הערות לתפיסת העקדה בספרות העברית במאה ה-20", דיוקן הלחום – על גבורה וגיבורים בספרות העברית של העשור האחרון, רמת-גן תשל"ה, עמ' 227.

וראו בעניין זה רות קרטון-בלום, "מאין העצים האלה בידי – העקדה כמקרה בחן בשירה העברית", מאוניים סב 9-10 (1988-1989), עמ' 10.

3 יצחק למדן, כל שירי יצחק למדן, ירושלים תשל"ג, עמ' 55.

אֲשֶׁר כָּל יְהוּבוֹ הִשְׁלַךְ פֹּה
עַל מוֹרְאוֹ שֶׁל הַיְשִׁימוֹן?
הַגְּלָה, הָהָה, הַגְּלָה, מְלֶאךְ אֱלֹהִים.
הַרְאָה הַבָּאָר, גְּלָה הַצֵּל
לְפָלִיטֵי זַעֲמ־חֹרְגוֹת
אֲשֶׁר בְּמִקְלָטָם
קָדְמָם שָׂרַב
וְצָמָא הֵקֵם!
הַגְּלָה! אֵין אִם עוֹד אֲשֶׁר תִּשָּׂא קוֹלָהּ וְתִבְדָּךְ
וַיִּלֶּךְ תִּקְרָא!
וְתַחַת שִׁיח־יְתוּם בְּמִדְבָּר־מְקַלָּט
לֹא בֶן־הַמְצָרִית הִשְׁלַךְ –
פֹּה בְּצָמָא יִתְעַלֵּף יִצְחָק,
וַיַּרְע אֲבָרְהָם וְשָׂרָה!

מהשיר משתמע כי לאמתו של דבר, הגר לא היתה צריכה לבכות על ישמעאל בנה שצמא למים, שכן הוא היה "פרא למוד מדבר", ובהיותו חיית מדבר מנוסה בנדודיו במדבר "יתנועע וירון", ואף יאיים בקשתו על אחרים. מי שצריכה לבכות על בנה היא דווקא שרה, שכן יצחק בנה הוא הנעקד באש המדבר!

המשורר יצחק, הרואה את עצמו כממשיכו של יצחק בן שרה, מתאר את צמאנו, את סבלו ואת ייסוריו במדבר השרבי. מצוקתו רבה שהרי "כל יהבו הושלך פה על מוראו של הישימון". הוא פונה אפוא אל מלאך האלוהים ואומר לו "הגלה... הראה הבאר, גלה הצל...". המשורר רואה עצמו כאחד מן ה"יצחקים" הרבים שעלו ארצה בנוסם מפני פרעות הגלות שבאו עליהם לכולתם, והם פליטים המחפשים מקלט. הוא מבקש מהמלאך להצילו, למרות שאין לו עוד אִם אשר תישא קולה ותבכה למענו. אין לו אִם שתקרא למלאך להצילו. שכן, על פי המסופר בראשית הפואמה "בליל סתיו על מיטת נדודים, הרחק מבית מולדת הרוס, אמי מתה עלי...". מבחינה זו, עקדתו של יצחק למדן, שהוא מצאצאיו של יצחק המקראי – גרועה וקשה מעקדתו של ישמעאל.

בהקשר זה נציין כי "מסדה" מסתיימת בהרהורים נוגים על גורלו של עם ישראל. שאלות קשות צפות ועולות: מהי המשמעות של בחירת עם ישראל בידי האל? ובמה זכה עם ישראל – בארץ מוכת שרב וחסרת צל? בגורל נדודים וביגון נצחי?! והעיקר – האם תוכל "מסדה" החדשה לשנות גורל זה?

נציין שני שירים נוספים של יצחק למדן שהעקדה עומדת בבסיסם, ובולטת בהם נכונות ההקרבה של החלוצים על רקע השוואתם ליצחק. בניגוד לסבילות של יצחק

המקראי, ה"יצחקים" הציוניים פעילים בעקדתם ומודעים היטב לקרבן שהם מקריבים. בשיר "על המזבח"⁴ המשורר מדבר בשמה של "יצחקיות" קולקטיבית: "פה כולנו עוקדנו ובמו ידינו הבאנו הלום העצים, / ואל שאלו וחקור אם תירצה העולה!"; "נפשיל, אפוא, דומם צוואר על המזבח".

הדובר בשיר הוא נציגם של מי שראו בכניית הארץ ובנטיעתה את מקור הציווי על העקדה ושל מי שמוכנים להפשיל צוואר על המזבח ולהיעקר. הבאת העצים יכולה להתפרש באופן מטאפורי, כהבאת עצי העולה, ויכולה להתפרש אף כפשוטה, כנטיעת העצים בארץ ישראל.

בשיר עקדה אחר של למדן, "עקוד"⁵, לא מופיע "יצחק" קיבוצי כמו בשיר הקודם, אלא "יצחק" אישי: "מבטי תוהה נתקל בתמונה מעל שולחני: עקדת-יצחק"; "הה, זה לא אני, שם היה יצחק אחר, אחר היה העוקד ואחרת – העקדה". יצחק המשורר מסתכל בתמונה התלויה מעל שולחן הכתיבה שלו, תמונת עקדתו של יצחק המקראי. המשורר משווה בין שניהם וטוען כי עקדת יצחק שונה מעקדתו שלו: "אני מראש ידעתי אל אן אני מובל, / לא למען נסות ציווה אל על מובילי, / אהבתי לְקַת־לְקַת, לְשֶׁה גם לא שאלתי, / עתה גם המקום יבהיר מתוך לילי". העקדה בהווה אינה באה לשם ניסיון! הקורבן יודע בדיוק לאן הוא מובל. הוא שלם עם עצמו ואיננו מחפש תחליפים.⁶

עקדת יצחק וישמעאל בשיר של יהודה עמיחי

העקדה מהווה נושא מרכזי בספריו של יהודה עמיחי, וכך גם בספרו האחרון, "פתוח סגור פתוח". בשיר השישי מן הסדרה "תנ"ך תנ"ך, אתך אתך / ומדרשים אחרים"⁷, מתואר בנו השלישי של אברהם, ושמו "יבכה" (היפוכו של "יצחק"), דמות שכמובן איננה קיימת בסיפור המקראי. לפי השיר, הבן השלישי הוקרב בעקדה ואכן נשחט.

שְׁלֶשֶׁה בָּנִים הָיוּ לְאַבְרָהָם וְלֹא רַק שְׁנַיִם.
שְׁלֶשֶׁה בָּנִים הָיוּ לְאַבְרָהָם, יִשְׁמָעֵאל, וְיִצְחָק וְיִבְכָּה.
אֵף אֶחָד לֹא שָׁמַע עַל יְבֻכָּה, כִּי הוּא הָיָה הַקָּטָן

4 שם, עמ' 119.

5 שם, עמ' 92-93.

6 הלל ויס טוען כי למדן הוא משורר המקבל על עצמו את עולה של העקדה; אין הוא שואל לטעמה או לחוסר טעמה. לדברי ויס, תהום פעורה בין "דור הסופרים העכשווי, השואל לטעם העקדה, הממחה כנגד אבותיו ששלחוהו לעקדה, לבין שירת למדן". יחד עם זאת ויס איננו רואה בלמדן דמות ציונית, אלא דמות על-ציונית: "אין הוא מאמין באוטופיה הציונית, הוא רואה בה לכל היותר מוצא של כבוד" (שם, עמ' 228).

7 יהודה עמיחי, פתוח סגור פתוח, ירושלים ותל-אביב תשנ"ח, עמ' 30.

וְהָאֵהוּב שֶׁהֶעֱלָה לְעוֹלָה בְּהַר הַמּוֹרִיָּה.
אֵת יִשְׁמָעֵאל הַצֵּילָה אָמוּ הֶגֶר, אֵת יִצְחָק הַצֵּיל הַמְּלֶאֶךָ.
וְאֵת יְבֻכָּה לֹא הַצֵּיל אֵף אֶחָד. כִּשְׁהִיָּה קָטָן
קָרָא לוֹ אָבִיו בְּאַהֲבָה, יְבֻכָּה יְבֻכָּה, יְבֻכָּה הַקָּטָן
וְהַחֲמוּד שְׁלֵי. אָבֵל הוּא הַקָּרִיב אוֹתוֹ כְּעֻקְבָּה.
וּבַתּוֹרָה כְּתוּב הָאֵיל, אָבֵל זֶה הָיָה יְבֻכָּה.
יִשְׁמָעֵאל לֹא שָׁמַע שׁוֹב עַל אֵל בְּכָל יָמָיו.
יִצְחָק שׁוֹב לֹא צָחַק בְּכָל יָמָיו
וְשָׂרָה צָחָקָה וְרַק פְּעַם אֶחָת וְלֹא הוֹסִיפָה.
שְׁלֶשֶׁה בָּנִים הָיוּ לְאַבְרָהָם,
יִשְׁמָעֵאל, יִצְחָק, יְבֻכָּה,
יִשְׁמָעֵאל, יִצְחָקָל יְבֻכָּה-אֵל.

בניגוד לעקדה המקראית, בשיר זה הבן המתואר כקטן וכאהוב מועלה לעולה בהר המוריה. אפשר שהבן השלישי מסמל את כל צאצאיו של אברהם הממשיכים להיעקד עד עצם היום הזה. בניגוד לישמעאל שניצל על ידי אמו הֶגֶר, ובניגוד ליצחק שניצל על ידי המלאך, "את יבכה לא הציל אף אחד", והקרבתו הזוהי היא סיבה לכנייה לדורות. בדומה למשתמע משירו של למדן, שעקדתו ועקדת בני דורו קשה מזו של ישמעאל ומזו של יצחק, טוען גם עמיחי שגורלו של "יבכה" קשה מזה של שני אחיו, יצחק וישמעאל. בתיאור הבכיה – באמצעות השמות המהופכים ("ישמעאל לא שמע שוב על אל... יצחק שוב לא צחק...") – מרומזת התרסה כלפי שמיא: "ישמע, יצחק, יבכה, / ישמעאל, יצחקאל יבכה-אל".

שמו של הבן השלישי ממצה את היחסים שבין שני הבנים, ישמעאל ויצחק, שכן הבכיה התמידית על האבדן והשכול היא תולדה של המאבק ביניהם. הקרבת הבנים במלחמות מלמדת שההקשבה של האל ("ישמעאל") אבדה מן העולם, כשם שהצחוק של בניו אינו קיים עוד. כל שנותר בקיום העגום – שאבות נאלצים לעקוד את בניהם על מזבח המולדת – היא הבכיה. שיר זה מרמז על שיר מוקדם יותר של עמיחי, "רועה ערבי מחפש גדי בהר ציון"⁸, שאף הוא מעלה הרהורים נוגים על אודות הקשר שבין סיפור העקדה ובין מצב שני העמים החיים בארץ. השיר פותח בתיאור הרועה הערבי המחפש אחר הגדי שלו והאב היהודי המחפש אחר הבן שלו. כששניהם רוצים "שלא ייכנסו הבן והגדי לתוך תהליך המכונה הנוראה של חד גדיא", שאין ממנה מוצא ושקשה לעצרה,

8 יהודה עמיחי, שלוה גדולה – שאלות ותשובות, ירושלים ותל-אביב 1980, עמ' 14.

מכונה של שפך דמים בלתי פוסק. הבכייה והצחוק מתוארים גם בשיר זה: "אחר כך מצאנו אותם בין השיחים. וקולותיהם חזרו אלינו ובכו וצחקו בפנים". הבכי והצחוק המשמשים בערבוביה בשיר זה, הבשילו מאוחר יותר בתודעתו של המשורר והפכו בשירו החדש לישויות ממשיות – לשני בנים: יצחק ויבכה.

השיר על הבן השלישי "יבכה" יוצא כנגד התפיסה המקראית הרואה באיל את התמורה: "ובתורה כתוב האיל, אבל זה היה יבכה". המרה זו מזכירה שיר עקדה נוסף של עמיחי שבמרכזו האיל: "הגיבור האמתי של העקדה"⁹. בשיר זה עושה עמיחי דה-מיתזיה של הסיפור המקראי, בהציגו את האיל (!) כגיבור הסיפור. באמצעות הזרה של הסיפור הידוע מנפץ המשורר את המיתוס המקודש: "הגיבור האמתי של העקדה היה האיל, שלא ידע על הקנוניה בין האחרים. הוא כמו התנדב למות במקום יצחק. אני רוצה לשיר עליו שיר זיכרון...". המשורר בא כביכול לומר: שהכל אחיזת עיניים ו"קנוניה"! האיל הוא הקרבן האמתי היחיד – לא רק שהוא נשחט, אלא שעושים מקרניו שופרות, המשמשים להשמעת התרועעות הגסות של המלחמה... עמיחי מעלה בשיר זה ביקורת חברתית כנגד הנכונות לצאת למלחמה וכנגד ההרואיות הששה אלי קרב. באמצעות ההנמכה והניפוץ של מיתוס העקדה יוצא המשורר כנגד הטקסיות המלחמתית – שהיא כה נלעגת בעיניו.

בשיר נוסף, מאוחר יותר, אף הוא מתוך הספר "פתוח סגור פתוח" (עמ' 37), מתוארת העקדה מזווית אישית וחצי הביקורת מופנים בעיקר כלפי האב – במובן האישי-המשפחתי: "ואנחנו קוראים לו אברהם אבינו. איזה אב הוא לנו, שהיה מוכן להקריב את בנו על המזבח!". בסיום השיר חצי הביקורת המושחזים מוסטים אל עבר ההתרסה הדתית, כש"אבינו" מתואר כמי ש"לא ידע אהבה לבנים" והעדיף את ההרים (שטחי הארץ) על פני בניו.

משירו של עמיחי, הנוגע לאחת השאלות המצויות במרכז הפולמוס הדתי והפוליטי הישראלי בזמננו, נעבור לתפיסת העקדה מזווית שונה, מזווית נשית. בשירי העקדה הרבים של המשוררת חוה פנחס-כהן נקודת המבט היא נשית ואימהית. האם בשירה תופסת את מקומו של אברהם האב – שנצטווה להקריב את בנו. ולא את מקומו של שרה – האם – כפי שהיינו אולי מצפים מראש.

9 ראו יהודה עמיחי, שעת החסד, ירושלים ותל-אביב 1982, עמ' 21-22. על שיר זה ראו: קרטון-בלום (לעיל, הע' 2), עמ' 12-13; Ruth Kartun-Blum, *Profane Scriptures*, Cincinnati 1999, pp. 13-12; מלכה שקר, לנצח אנג'ן: המקרא בשירה העברית החדשה – עיון, תל-אביב 2005, עמ' 133-47.

עקדת יצחק וישמעאל בשיר של חוה פנחס-כהן

בשיר "להדהים ולהישכח"¹⁰ באה הקבלה והשוואה בין שני המעשים שעשה אברהם ביחס לשני בניו: גירוש הגר וישמעאל ועקדת יצחק.

להדהים ולהישכח

בְּבִקְרָה מְצַאחִי פְּנֵה מְקַפְּלֶת שֶׁל דָּף מִתּוֹךְ
מִפֶּה טוֹפּוֹגְרִפִּית, אֶחָת לְמֵאָה אֶלֶף שְׂאֵף פְּעַם לֹא נִמְצְאָה לָהּ דֶּרֶךְ

פְּעַמִּים הַשְּׂכִּים אֲבָרְהָם וַיֵּצֵא
פְּעַם לְמִדְבָּר שֶׁלֹּחַ אִשָּׁה עִם יָלֵד
וּפְעַם יֵצֵא לְרֵאוֹת עִם יָלֵד אַחֵר

וְאֲנִי כָּל בִּקְרָה מִמְשָׁשָׁת
אֶת הַגּוֹפּוֹת הַחַמִּים שֶׁנִּמְשָׁכִים מִמְּנֵי לְדֶרֶךְ
בְּרִיחַ הַלֵּילָה הַחֲמוּץ -

מִתּוֹק. זֹכֵרֶת לָהֶם כָּל קֶפֶל וְגִמָּה וְאֲנַחָה
סִימָנִים בְּדֶרֶךְ
לְאֶרֶץ אֲבוֹתָהּ.

לְהַשְׂכִּים, אִתָּה יוֹדֵעַ, פְּרוּשׁוֹ לְצֵאת שְׁלִשָּׁה יָמִים.
לְנִשֵּׁת עַל פִּי רֵחוֹת
וְכֹכָבִים

וְעַד שִׁירָאָה הָהָר, גִּלְהָד.
צְבָעֵי הַשָּׁחַר עוֹבְרִים עַל פְּנֵי
לְהִדְהִים וּלְהַשְׂכֵּחַ
בְּאוֹר הַמָּלֵא.

הדוברת בשיר מעמידה את עצמה כאם, אשר בניגוד לאברהם (הבית השני פותח במילים "פעמיים השכים אברהם" והבית השלישי פותח במילים "ואני כל בוקר"), בכל בוקר, כשהיא רואה את ילדיה לפני שהם "נמשכים" ממיטתם אל דרכם (משיכתם המזכירה את לידתם, משכיתם ממנה החוצה), היא ממששת את גופם שהוא עדיין חם מן השינה, מריחה את ריחם (החמוץ מתוק), וערה לכל קפל גומה ואנחה המצויים בהם. המגע החמים והאינטימי בין האם לילדיה מוצג כמנוגד למעשיו של אברהם. ההקבלה שבין

10 ראו חוה פנחס-כהן, מסע איילה, הקיבוץ המאוחד 1994, עמ' 69.

אברהם, שפעמיים השכים בבוקר ונהג עם בניו כפי שתואר, ובין הדוברת המתארת את מעשיה שלה מדי בוקר – מרמזת על הסתייגות ממעשיו של אברהם.

על רקע התמונה האינטימית המתוארת, בולטת חרדתה של האם שמא תיאלץ אף היא לנהוג כאברהם ולהקריב את בנה. הדוברת – הצועדת בשחר המואר באור הראשון, כאברהם בשעתו – פוחדת מהרגע שבו "יראה ההר". ועל כן רוצה להיבלע – "להישכח" – באור המלא, המסנוור והמדמים. המפה הטופוגרפית (המשמשת לניווטים) שמצאה האם בבוקר מתקשרת לדמות של הבן החייל, ומזכירה את ניווטיו של אברהם בעזרת רוחות וכוכבים בשלושת הימים שצעד בהם עם בנו לכיוון הר המוריה. האנלוגיה הנרמזת על ידי הניווט מביעה את החשש מן הגורל המשותף המאיים. איום העקדה שחשה האם, הדוברת בשיר, מייצג את הפחד האימהי מן השכול, פחד שהוא מנת חלקן של אימהות רבות החיות בארץ. בשיר מובלע המתח שבין יצחק לישמעאל, ומודגש דווקא גורלם המשותף הממשיך לאיים עלינו.

גם בשיר "וישכם אברהם" מתארת הדוברת את עצמה כניצבת במקומו של אברהם. השיר, שהוא משיריה המוקדמים של המשוררת,¹¹ פותח בתיאור אברהם הצועד בדרכו לעקדה.

וַיִּשְׁכֶּם אֲבְרָהָם

הוא לא יָדַע שֶׁהֲלֵךְ בְּהָרֵי יְרוּשָׁלַיִם

רוּחַ קָרָה נְחֹשֶׁן בֵּין רוּחוֹת הַסֶּתֶר

נוֹצֵצַת בְּעֵצְמוֹתַי וּמְכַוֶּצֶת עוֹרֵי.

במהלך השיר חל חילוף בין אברהם ובין הדוברת, אברהם הוא ההולך בהרי ירושלים בראשיתו של השיר, והמשוררת היא זו שחשה בעצמותיה את הרוח הקרה המנשבת שם. ההזדהות עם דמות האב ההולך להקריב את בנו מתעצמת עד כדי כך ששתי הדמויות – אברהם והמשוררת – מתוארות כזהות.

בדומה לשיר "להדהים ולהישכח", אף השיר "בקשה" יוצא מתוך סיטואציה אימהית-אינטימית.¹² השיר פותח בתיאור אם המיניקה את תינוקה ("חלב אם רוקם את חיי"), עובר לתיאור מרומז של אימי השואה ומתמקד בחרדה האימהית מפני גורל העקדה המאיים. הדוברת פונה לאל בדרישה "אל תנסיני נא". לשון זו מרמזת על תפיסת

11 ראו חוה פנחס-כהן, הצבע בעיקר, תל-אביב תשנ"א, עמ' 13.

12 ראו מסע איילה, עמ' 30. על שיר זה ראו מאמרי "עם אמהות לא משחקים מחבואים" – סיפור העקדה מזווית אימהית", עקדת יצחק לזרעו – מבט בעין ישראלית: לזכרו של יצחק הירשברג הי"ד, בעריכת י' רוזנסון וב' לאו, תל-אביב תשס"ג, עמ' 425-429.

העקדה כניסיון ("והאלהים נסה את אברהם"), על ציווי העקדה ("קח נא את בנך") ועל ההצלה שבאה בסופו של דבר באמצעות המלאך ("אל תשלח ידך"). ככל שאיום העקדה הולך ונעשה מוחשי ("יש עצים ויש סכך, ריח של אש ומראה עשן..."), כן גוברת חרדתה של האם, המוצאת את ביטויה בסופו של דבר בועקה: "עם אימהות לא משחקים מחבואים". משפט זה הוא בעל חשיבות רבה ביותר. הדוברת, המדגישה את נשיותה, הופכת אותה כאן לטיעון המרכזי בשיר. לא רק שהנשיות איננה נתפסת בהקשר זה כנקודת מוצא נחותה, אלא להפך, האימהות נתפסת כבעלת יתרון מראש. בדיקת שירי העקדה של המשוררת בהקשר של "שירת נשים" מעניינת במיוחד דווקא בשל השימוש בתשתית של סיפור מיתוס הנחשב גברי במובהק, כסיפור העקדה. מלבד זאת, בעוד שבסיפור המקראי המקריב הוא האב, בשיר זה המקריבה היא האם, הטוענת כי דווקא בשל כך על האל "להפסיק להסתתר". השיר מסתיים בשאלה-זעקה המופנית אל האל, "אֵיכָה?" שמשמעותה היכן נמצא האל? מדוע אתה מסתיר פניך ואינך עושה למניעת עקדת הבנים? הזעקה "אֵיכָה" מתוארת כהתעוררות מחלום שהוא כעין סיוט ("קולי אובד בצעקה אל קולית") הפוקד אימהות החוששות מגורל העקדה גם כאשר בניהם עדיין תינוקות יונקים.

השיר "עקדה"¹³ מייצג את הלבוש החדש שתשתית העקדה מולבשת בו בספרה המאוחר יותר של המשוררת. העקדה עומדת במרכז מעגל החיים הזוגיים, כמטאפורה למערכת היחסים האישית שבין הדוברת ובין הגבר שהיא פונה אליו, ושלמענו היא מוכנה להקריב את עצמה. באמצעות סיפור העקדה מביעה הדוברת את אהבתה ומסירותה לאהובה: "הייתי רוצה ללכת אתך רק אתך/... שלושה ימים ושלושה לילות/ לשאת עצים וחבלים/... חבלים ועצים". ובהמשך: "שם חשבתי להיות לך אישה עולה וניחוח".

* * *

מיתוס העקדה מרכזי הוא ביותר בשירתם של שלושת המשוררים שעסקו בהם, משוררים המייצגים תקופות וזוויות שונות בשירה העברית החדשה לדורותיה – ומכאן חשיבותן של המסקנות העולות מהשוואת שיריהם.

תהום פעורה בין תפיסתו של למדן, ששירתו רוויה בצו הלאומי של ההקרבה העצמית, ובין שיריהם של עמיחי ופנחס-כהן: למדן, המקבל על עצמו את עולה של העקדה מתוך תחושה של ייעוד ושליחות ערכית, רואה עצמו כממשיכה של הדמות המקראית שעימה הוא מזדהה. עמיחי, לעומתו, מוחה כנגד גורל העקדה ומתפלמס עם

13 ראו חוה פנחס-כהן, שירי אורפאה 1998-1999 – שירים, הקיבוץ המאוחד 2000, עמ' 8-9. על שיר זה ראו שקד (לעיל, הע' 9), עמ' 157-158.

הסיפור המקראי. כנציגו של דור שעיף ממלחמות הוא מגנח הן את ערכיה של החברה הישראלית המקריבה בניה והן את התשתית המקראית.

תפיסתה של פנחס־כהן קרובה יחסית לזו של עמיחי. גם משיריה משתמעת ביקורת של הסיפור המקראי והשלכותיו על ההווה הלאומית בהווה. אולם במקום ההגחכה האירונית והלעג הסאטירי קיימת החרדה. הפחד האימהי הקמאי מפני גורל העקדה המאיים משותף למרבית שירי העקדה שלה.

נראה בעיני כי זווית הראייה של האם – המאפיינת את שיריה של פנחס־כהן – יוצרת אמפתיה ומרככת את נימת הביקורת המשתמעת. אין פה התרסה ישירה כלפי שמיא, אלא פנייה בשאלה "אֵיפֶה?", שיש בה תהייה על הסתרת הפנים.

אצל שני המשוררים (הגברים) מרכז הכובד של שירי העקדה הוא בעיקרו בסוגיות לאומיות ואידאולוגיות, לעומת זאת, בשיריה של המשוררת (האשה) שירי העקדה יוצאים מנקודת מוצא אימהית־נשית ומתמקדים בעיקר בסוגיות האישיות.

בניגוד לשירי של למדן, המזדהה בעיקר עם יצחק – המייצג את גורל הבנים – פנחס־כהן מתמקדת בעיקר בדמותו של אברהם, האב המייצג את דור ההורים. למדן מבחין בשיריו הבחנה ברורה בין יצחק ובין ישמעאל: למרות גורלם המשותף למראית עין – מי שבאמת הושלך בישימון הצחית (או מי שבאמת "נעקד") היה דווקא יצחק ולא ישמעאל. ועל כן, עם יצחק המקראי למדן מזדהה ורואה בו מעין דמות של אב קדמון ואילו מי שמעאל הוא חושש ורואה בו אויב מאיים. בשיריהם של עמיחי ופנחס־כהן אין למעשה הבדל משמעותי בין יצחק לישמעאל. דווקא בשל השיתוף בין גורלו של יצחק לגורלו של ישמעאל מחריפה הביקורת העולה משיריהם: עקדת שניהם כאחד היא העומדת בשורשו של המצב הטרגי המתואר בשיריהם.

מבעד לזווית העקדה בחנו המשוררים את הזווית הקיום הישראלית והאישית. באמצעות התשתית המקראית הקדומה הם פירשו את האירועים האקטואליים ונתנו ביטוי לתחושותיהם ולהשקפת עולמם. המעקב אחר יחסם השונה של המשוררים לסוגיית גירוש ישמעאל ועקדת יצחק חושף את יחסם השונה לסוגיית הסכסוך הישראלי־הערבי על ההיבטים הכרוכים בו, ובמיוחד ההיבט של השכול וכאב האבדן בחברה הישראלית.